

A személy szerint hozzám intézett levelek, amelyek a dolog természeténél fogva inkább kritikai észrevételeket tartalmaznak, arra készítetnek, hogy így általánosságban megkérjem olvasóinkat, ne olyan szemmel nézzék ezt a rovatot, mint például a tudományos értekezéseket, amelyekről méltán várható, hogy témáikat lehetőleg minden oldalról és az elérhető teljesség igényével világítsák meg. Én e rovat feladatát mindig abban látom, hogy problémákat vessen fel s velük kapcsolatban igyekezzék megadni a medrét az önálló eszmélkedésnek. A problémák pedig lehetőleg olyanok legyenek, amelyeket elsősorban a magunk számára kell tisztáznunk, ha mint hívó emberek helyét akarunk állni ebben a mai nemhívó világban.

Szerintem ilyen probléma az is, amelyre *Jean Onimus* hívja fel figyelmünket. Tanulmányában, amelyet „A vallási képzelet és korunk” címmel az *Études* tett közzé, abból indul ki, hogy az ember mindig képekben gondolkodik. Ha azonban gondolkodni annyi, mint képeket „képezni”, akkor valamit érezni, valami emóción átadni, méginkább annyi, mint képezni. A kép hordozza érzékelhetően a szellem egész életét. Egy felfedezés, egy találmány mindenkor a képzelet működésének eredménye, s az értelem élelenségét többnyire a hozzá társuló képzelet üdesége határozza meg.

A vallási reflexió is képekhez folyomodik, hogy belevihesse a személyes tudatba a kinyilatkoztatást. Ezek a képek vizsgálódási vagy oktatási eszközül szolgálnak. Főleg a szemlélődés, a kontempláció támaszkodik ismert és átélt képekre. Különösen állíthatjuk ezt a keresztény kontemplációról, amely egy szent történet eseményein alapszik. Ez volt a gondolata Szent Ignácnak is, aki szerint az ember elmélkedik egy elvont igazságról, de szemléli a megtestesült igazságot. Az elmélkedésben inkább a felfogóképességet gyakoroljuk; a kontemplációban a képzelet tör utat a felfogóképességnek és a szív érzelmeinek. Nem újak tehát az effajta fontolgatások a képzelet szerepéről a vallási reflexióban, de különös fontosságra emelkedtek napjainkban, először mert az ember

ma mohóbban kívánja a képeket, mint valaha, szinte megszállottja a képeknek, másodsor, mert az a kép-rendszer, amelyben élünk, gyors változásban van.

Hogy civilizációnk a kép civilizációja, olyan jelenség, amelyet minden pillanatban észlelünk. Sokan utaltak már arra, hogy manapság minden oldalról képek ostromolnak bennünket: a film és a televízió mozgó képei, mindenféle illusztrált lapok „beszélő” képei, a reklám tolakodó, agresszív képei; ösztönöznek, izgatnak, utánunk kapnak, elkápráztatnak. A képek még a szavaknál is erősebben megragadják figyelmünket, nagyban meghatározzák eszméinket, sőt meggyőződéseinket. R. *Huyghe* egyenesen azt állítja, hogy az írás csak egyik szakasza volt az emberi fejlődésnek, amelyen immár túlhaladt a kép, a kifejezésnek, közlésnek és tanításnak ez az eszköze, amely mérhetetlenül hatásosabb az írásnál, miután szuggesztív, mérhetetlenül meggyőzőbb, miután közvetlen, s mérhetetlenül hajlékonyabb, miután konkrét.

A pszichológiai kutatások fényt vetítettek arra a hatalomra, amelyet az elemi képek gyakorolnak magatartásunkra a dolgok, az emberek, az eszmék irányában. Adottságok ezek, amelyek reánk kényszerítik magukat és közvetlenül hatnak a lélek tudatalatti rétegére. A legtávolabbi múltból erednek ezek az elemi képek s rajtuk keresztül lépünk érintkezésbe a tárgyi valósággal. Mint B. *Bachelard* kifejti, ezek a képek akaratunk ellenére és beleegyezésünk nélkül is magyarázzák a valóságot és ruházzák fel szellemi jelentéssel. Általuk humanizálódnak bizonyos módon a dolgok s öltenek jelképes értelmet a szellem számára. Ezekre a szimbólumokra épül azután a mi világlátásunk. Egészen hagyományos látás ez, változatlan, amióta csak szemlélték, ízeltek, álmodták az emberek a fényt és az árnyat, a napot, a vizet, a levegőt vagy a tüzet.

A tudomány is óriási kép-anyagot görget maga előtt, képeket, amelyeket gyorsan elhasznál, gyorsan felcserél. A tudomány haladása éppen abban áll, hogy „felrobbantja” az akadályozó képeket. Mert a képek, ha már kiszolgálták az eszméket, eltörölhetők

ják és hátráltathatják az értelem munkáját. A képek ugyanis „kényelmesekek”, látszólag „megmagyarázzák” a homályos jelenségeket, helyettesítik olykor magát a gondolatot is; az ember megbarátkozik és többnyire meg is elégszik velük.

Mindazt, amit így röviden elmondunk az *elemi képzeletről* és a *tudományos képzeletről* — írja Onimus —, a vallási képre is alkalmazhatjuk. Nem lehetünk meg anélkül, hogy meg ne jelenítsük magunknak a szellemi valóságokat. Kell nekünk egy kép Istenről, a paracsimról, vagy a pokorról. Daniélou egy legújabb könyvében — *A keresztény tanok története Nicea előtt* — kimutatja, hogy milyen szívósan befolyásolták az első keresztény közösségek szellemét a zsidó kozmológiához kapcsolódó képek — kétségkívül erősebben, mint azok a fogalmak, amelyeket a görög gondolkodás hozott forgalomba abban az időben. Főlegesen igazolnunk, hogy mennyire elavult, szinte elgondolhatatlanná vált napjainkra ez az antik kozmológia. S mégis a vallási igazságok oly mélyen beleágyazódtak képzeletünkben ezekben a formákba, hogy csaknem úgy tűnik fel, mintha elválaszthatatlanok lennének ezektől. Íme a veszedelem — figyelmeztet Onimus —, ezért kell beszélnünk a vallási képzelet válságáról. Az a kép-tömeg, amelyet az ikonográfia rögzített, alig módosult napjainkig; húsz évszázad hagyománya me-revítette meg.

*

Amikor szakadozni kezd azoknak az alapvető képeknek rendszere, amelyek támaszul szolgálnak a szellemnek ahhoz, hogy behelyezze magát a térbe és az időbe, akkor a szellemi dolgok iránt való érzékenység mély megrázkódtatásának kell bekövetkeznie; sokkal súlyosabbnak, mint amikor egyszerű fogalom-változásról, a tannak, az értelmi síknak változásáról van szó. Amivel számot kell vetnünk, az egész kozmikus környezet, amelyhez hozzá vagyunk nőve, amelyben már kijelöltük volt a helyünket, ahol látjuk a magunk és a mások útját. Végére a környezet „szituál”, illeszt magába minket, vagyis szabja meg helyzetünket. Ha széttörnek ennek a biztonság alapjai, ha kérdésessé válnak a meghitt képek, egyszerűen szédülés fog el minket. Jól megfigyel-

hetjük ezt a XVI. században, amikor a földrajzi és csillagászati felfedezések kiszélesítették a föld színét, ugyanakkor azonban megfosztották attól a kiváltságtól, hogy ő a világ közepe. Egy új „vízió”, egy új látás kényszerítette rá magát a lelkekre, s ez a látás már nem volt összhangban azokkal a képekkel, amelyeket az ember mindaddig nélkülözhetetlennek tartott a kinyilatkoztatott igazság számára: Jeruzsálem, mint a mindenség központja, a föld központisága, az ember központisága — mind beleütközött az új kontinensek felfedezésébe és az ég szemléletének kopernikuszi felborításába. A láthatónak új képeihez mérten ki kellett tágitani a lát-hatatlannak képeit.

Most megint hasonló helyzetben vagyunk — állapítja meg *Onimus* —, s valóban ideje, hogy tudatára ébredjünk ennek, mert csak így érthetünk meg bizonyos nehézségeket, amelyekkel a vallás és a kereszténység megítélése körül minduntalan találkozunk. A mindenségnek az a képe, amelyet a csillagászati és fizikai tudományok élénk festenek, lassanként behatol a tudatokba. Elfogadjuk az új megismeréseket, de valójában továbbra is a régi képek alapján élünk. Tudjuk, hogy mit mondanak a csillagászok, de még nem éljük, nem „realizáljuk” azt. Am ha majd utóbbira is sor kerül, mi történik akkor? Nyilván új kozmikus képzelet fog alakulni; módosul a világban való jelenlétünk érzése s összeomlik az emóciók egész serege, azoké, amelyek otthonunkhoz, létünk meghitt keretéhez fűznek bennünket. Akkor teljes erővel harsan föl *Pascal* kiáltása a végtelen térségek némaságáról, s az ember igazán elveszettnek érzi magát a mindenségben.

Mindezt igen jól felismerte a szociológus *Georges Gusdorf* abban a tanulmányában, amelyet a protestáns *Revue de l'Évangélisation* közölt 1956-ban: „Az új egek és új földek felfedezése, az európai géniusz diadala, szükségszerűen vonja magával az ember visszafordulását önmagához. Mert az ember és a környezet nem létezik egymástól függetlenül... A régiek kozmosza, amelyet saját használatára vett át és alkalmazott a középkori kereszténység, ma már csak üres csigaház... A modern ember a XVI. század óta meglehetősen úgy látja magát, mint láthatta magát *Ádám* a bűn-

besés után, amikor kiűzték abból a csodálatos kertből, ahol minden olyan szépen el volt rendezve a használatára. Immár nem lakik többé egy kiváltságos telepen; nem hiheti magát többé a kozmikus világ közepének, sőt még az emberi világ centrumának sem... Az ember felfedezi, hogy magányosan és a centrumból kibillentve áll egy mérhetetlenül kitarult körzetben, ahol nem rajzolódik ki előtte, mint azelőtt, Isten megnyugtató jelenléte... Minden úgy történik, mintha a képzelet számára Isten a végtelen messzeségbe távolodott volna — jelenti ki Onimus. A képzelet számára — ismétli meg nyomatékkal, — mert mindebben nyilvánvalóan nem magukról a szellemi valóságokról van szó. A képek ugyanis mindig olyan lényegességeket testesítenek meg, amelyek végtelenül fölöttünk állnak, a képek tehát mindig tökéletlenek, mindig hamisak. De nagyon helytelenül járnánk el, ha alábecsülnék a megsebzett képzelet jelentőségét. A szellemnek sok fáradtságába kerül az ilyen természetű sérülések kompenzálása, vagyis a régi képek helyébe újak ültetése, röviden: a maga egységüknek helyreállítása.

A hagyományos vallási kép-készlet a mindenség olyan felfogásából származik, amely ma romokban hever, s a régi képek így, mondhatni „levegőben lógnak”. De túl hosszú ideig szolgáltak a szellemi valóságok érzéklő támaszául, semhogy könnyűszerrel elszakadhatnánk tőlük. S ezért lesznek most már feszélyezők, ha szabad mondanunk, kellemetlenekké. Amikor világlátásunk változik, elengedhetetlen, hogy a képtárunk is vele együtt változzék. Ezidő szerint a képzeletünk, mondhatni, kettős menetű, aszerint, hogy a világot a vallási képek perspektíváiban gondolja el, vagy azokban a perspektívákban, amelyeket a tudomány ajánl neki. Restség az oka, esetleg kezdeményezés hiánya, de néhez nekünk teljesen alkalmazkodni akár az egyik, akár a másik értelemben. Olyan ez, mintha párhuzamosan két kulturában venne részt az ember. Egyik oldalon egy egészen közeli és szinte családias ég, amelyet védelmező jelenlétek népesítenek be, mondhatni, egy mennyei familia, másik oldalon a csodálatos kitágulás, amelyet a csillagos ég diktál a képzeletnek. Néhány szám jobban megérteti velünk; a végtelenül nagyból vesszük

ezeket, de a végtelenül kicsiny ugyanabba a szédülésbe ejtene. Egyedül a mi tejútunk több mint százmillió napot foglal magában és a fénynek száz-ezer évre van szüksége, amíg keresztül száguld rajta. A miénkhez hasonló tejutakat azonban meg sem tudjuk számolni: több mint ötvenezer vezető ki egyetlen fényképen, amelyet a Palomar hegyi távcsövel készítettek. Közlebről vizsgálva ezeket a tejutakat, kiderül, hogy sokan közülük tejut-halmazok, amelyekben az egységek százeit különböztethetjük meg. S ezek a szörnyű anyagfelhalmozódások kábitó messzeségekben vannak: számításaink több mint egymilliárd fényévre teszik a legszélsőbbeket, amelyeknek távolodási sebessége megközelíti a fény sebességét. Azt jelenti ez, hogy gyenge fényük tízmillió évszázadon át utazott a térben, míg eljutott hozzánk.

Nem meglepő így — állapítja meg Onimus —, hogy azok részére, akik nem tudták ráigazítani a hagyományos képeket ezeknek a realitásoknak szintjére, az ég ahelyett, hogy a Teremtő csodáiról regélne, kizárni látszik a Teremtőt. De általánosságban szólva is, túl nagy a távolság a katékizmusban tanult képek és azok között a képek között, amelyek ma élnek és reánk nyomakodnak. A hívők képzelete hajlik arra, hogy azt a szemléletet, amelyet Istenről alakít ki magának, lecsökkentsze az emberi lény és az emberi látóhatár szegényes arányaira, s így azután a mi korlátolt, de lakott egünkkel szemben a csillagos ég borzalmasan üresnek tűnik fel. „Az összes országokon túl akad talán egy ország — írta Ramuz —, ahol az embereknek közösen van egy Atyjuk, egy Anyjuk, ahol az emberek nagy rokonságát egy pillanatra észlelni lehet.” Ez az emberi haza, ez a paradicsom az, aminek a képét eltörölni látszik a kegyetlen és határtalan végtelenség. A világ vallásos látása és ugyanazon világ profán látása tehát együttesen és egymás mellett létezik sok hívő képzeletében. Hol az egyiknek, hol a másiknak perspektíváiban élnek, s az egyik ellensúlyul szolgál a másiknak. A képek azonban, amelyek akkor foglalkoztatják őket, amikor imádkoznak, rosszul vagy sehogyan sem illeszthetők hozzá a többihez. S lehetetlen, hogy az ilyen ellentétek hosszabb idő múltán ne vezessenek belső kavardásra. És ha feszélyezik az őszinte hí-

vőket is, akik belső egységre és összhangra vágnak, gondolhatjuk, mennyire megzavarhatják azt a kívülállót, aki még csak szeretne hinni. A hitetlen előtt pedig az a „családiás” és megnyugtató világ, amelyet őseink hagytak örökül, kétségbeejtően irrálisnak és naivnak tűnhetik fel.

*

Az következik ebből, hogy képzeletünk határozottan tehetetlennek bizonyul a valóság megragadására? *Onimus* tagadja ezt. Szerinte abszurdum lenne, ha szimpla képek, amelyeknek soha nem volt más kapcsolata az általuk megjelenített szellemi valósággal, mint szimbolikus és távoli, el tudnák fedni előttünk ezeket a valóságokat. Végül is, ha századunk a képek, a megrohanó és indiszkrét képnek a százada, egyben az a kor, amelyben a tudósok először kerültek szembe azzal a követelménnyel, hogy főlébe emelkedjenek minden képnek, túlhaladjanak a valóságnak még hozzávetőleges, még jelképes ábrázolásán is.

A matematika túl minden vizuális logikán beállítja a fizikusok szellemét egy négy dimenziós, gyökeresen nem szemléletes mindenségbe. S mint *Onimus* hangoztatja, hasonló forradalomnak kell alávetni a vallásos képzeletet is, jobban tudatunkba emelve a távolságot a valóságok és a róluk formált szemléletek között. Az ilyen irányú erőfeszítés csak élesebb, csak exaktabb értelmet fog adni a szellemi valóságoknak. Mi a viszony például az anyag óriási térbeli bősége és aközött az örök szellem között, akinek számára a tér és az idő egyáltalán nem bír valósággal? Avagy miért ütközhetné össze a tejutak sokasága a szeretet keresztény kinyilatkoztatásával, amely mint merőben más rendbe tartozó, végtelenül távol esik attól és semmi kapcsolata vele? Az ilyen és hasonló egybevetések abszurd volta mutatja, hogy amivel komolyan szembe kell néznünk, csakis a féltreértés lehet. Mihelyt felemelkedünk az eszmék, az elvek, a lényeges tulajdonságok nivójára, semmi sem marad abból, amit valóban konfliktusoknak nevezhetnénk. A tájékozott keresztény hívó számára a képek mindig csak múló támaszok: nehézség és fájdalom nélkül búcsút vehet tőlük, mert tudja, hogy önmagukban üresek. Csak

mint eszközök érnek valamit, a jelen, a szimbólumon keresztül, amelyet kifejeznek. S mit számít a képek változása, ha maga a jel megmarad?

A szent művészet az, amihez ma várakozással fordulunk — szögezi le *Onimus*. Tőle függ az a megújulás, amely visszatérést hozna egy mélyebb inspirációhoz. Ne feledjük, az antropomorfizmus a maga realizmusával és érzélgősségével mindenkor a vallási érzület hanyatlásával járt együtt (XIV. század Bizáncban és a Nyugaton, a késői renaissance, a saint-sulpicianus művészet...) A magas lelkeség korszakaiban viszont a művészet ki tudta fejezni az absztrakción, a stilizálásban, az egyháziasságon át a különbséget a kép és aközött, amit szimbolizál. A román kapuzatok Krisztusa éppúgy, mint a bizánci Pantokrator hatalmas benyomást keltenek az egzisztencia-főlöttiről: a láthatatlan szellem az, amit megjelenítenek, anélkül, hogy beleesnének a gyermekes képgyártásba. Talán a mai művészet, amely hajlik az absztrakcióra, a célzásokra, a szimbólumra, azon az úton halad, hogy megkönnyítse a visszatérést ehhez a kép-típushoz...

Nem szükséges különben, hogy föltétlenül az absztrakcióhoz meneküljünk — jegyzi meg itt *Onimus*. Konkrét képek, sőt fényképek is a kívánt irányban hathatnak. Bizonyosságul hivatkozik *Onimus* újabban készült illusztrált katekizmusokra, amelyek a hagyományos képek mellett egész olyan képet is tartalmaznak, amelyek már számolnak a lélek mai igényeivel: hogy érzékeltessék Isten nagyságát, íme ez vagy az a magas hegyvidéki táj, avagy egy napfelkelte az óceán fölött... Ne emlegessünk „rousseauizmust” vagy romantizmust — figyelmeztet *Onimus* —, mert hiszen a kép századában kép által kell gondolkodóba ejteni; vele jobban szuggerálhatjuk Isten jelenlétét, mint egy formula, egy elvont meghatározás által. Ugyanígy ha a lélek tisztaságát kívánjuk szemléltetni, többre jutunk egy ragyogó hőmező fényképével, mint dicsfényekkel és szárnyakkal, vagy más ilyen szimbólumokkal, amelyek alighanem elvesztették hatásukat. Tömegesen összefoglalva tehát, jóllehet konkrét fényképeket használunk, absztrakt szimbólumok nagyon szuggesztív rendszerére támaszkodhatunk. „Módomban volt meggyőződni arról —

írja Onimus —, mennyire meglepik és elmélkedésre serkentik az ilyen képek a gyermekeket, mennyire fogékonyá teszik őket a szellemi értékek iránt.” Ideje tehát, hogy a keresztény ikonográfia szokványos „jelenetei” mellett mind nagyobb teret engedjünk a „jелеk” rendszerének, amelyek felfokozzák a képzeletet és elősegítik a kontemplációt. Nagyon figyelemre méltónak mondja Onimus ebben a vonatkozásban az olyan művészek úttörését, amilyen *Manessier*, akinek képeit úgy foghatjuk fel, mint egy-egy eszme színekkel való kommentálását. A neuilly-i kápolna is például nem kőbiblia többé: nem mesél semmit, de egyedül arányosságaival egy tiszta miliót teremt, transzparensét a léleknek, ahol semmi sem kapaszkodik reá, semmi sem torpant meg, semmi sem szór szét bennünket. És ha a modern színesablakok a kontempláció állapotába ringatnak minket, sokkal inkább színeik összességével érik ezt el, mint azzal, amit ábrázolnak; s egyáltalán kérdés, hogy kell-e valamit is ábrázolniok.

*

Onimus bizonyosra veszi, hogy egy új hatalmas vallási áramlás érlelődik ki ebben a mai profán és lelkileg szétszóródott világban. Szerinte Isten szépsége hosszabb távon majd annál érezhetőbbé válik, minél teljesebben próbálnak meglenni nélküle.

A KIS ÚT

Nagyon kérem, hogy alábbi problémámmal szíveskedjenek lapjukban foglalkozni, hogy nyugodt lelkiismeretet alakíthassak ki. Úgy érzem ugyanis, hogy a hatodik parancs terén aggályos vagyok, és feldúlja nyugalmamat. Húsz éves leány vagyok. Munkaidő után az üzemi fürdőben szoktunk társnőimmel zuhanyozni, az ottani szokás szerint teljesen ruha nélkül. A Gyónók Kalauzában azt olvastam, hogy azonos neműeket is bocsánatos bűn ruha nélkül nézni. Illetlen dologról nem szoktunk fürdés közben beszélni. Megmosakszunk, felöltözünk és megyünk haza. A többiek természetesnek veszik az egészet, én viszont — azt hiszem — alaptalanul bűnösnek érzem magam... s végül sajnos, gondolva, hogy bűnöm van, elmaradok a szentségektől, pedig azelőtt gyakran járultam és úgy érzem, ezután is megtenném, ha sikerülne megnyugvást találni. Ha meglátok egy képet, mely meztelen alakot ábrázol, ijedve kapom el szememet. Mások nyugodtan megnézik, nem gondolom, hogy büntudatuk lenne miattá. Nagyon kérem, ne hagyják elintézetlenül kérésemet...

Bizonyos, hogy a levélíró kérdésére csak nagyon komolyan és megfontolt tapintattal lehet válaszolni. A komoly lelkiéletre törekvők számára nem kis probléma a mai élet sexuális szabá-

Onimus úgy véli, hogy az Isten-hit olyasmis az ember számára, mint a lényéhez tartozó energia, amely felhasználásra vár. S arról is meg van győződve, hogy ez az energia abban a mértékben fog növekedni, amilyen mértékben beleszüremkednek a tudatba a reális mindenség képei, azzal a szorongással és szédüléssel együtt, amelyet előidéznek. A hagyományos képek azonban, amelyek századokon át arra szolgáltak, hogy tanítsák és szemléltessék a vallási igazságokat, ma már akadályt jelentenek. Nehezen áthágható gátat azok számára, akik amúgy is idegenkednek a vallástól s már hozzászórtak az új kozmológiai perspektívákhoz. Fel kell ismernünk — hangsúlyozza Onimus —, hogy mi olyan fokban „dologszerűsítettük” a paradszomot, a purgatóriumot és a poklot, az anyagi kategóriákat és a választottak hierarchiáját, hogy a hit autentikus tartalma alaposan elferdülhetett a nem tájékozottak szemében. A megszokottság perse sokunk előtt leplezi még ezeket a tényeket, de ha szeretetből sarjadó erőfeszítéssel a nem-hívők helyzetébe állítjuk magunkat, nekünk is rá kell jönnünk erre. A mi képeink az isteni miliótról „kétségbeejtően” fogyatékosak és elégtelenek. Oda kell hatnunk, — s ez is ma egyik nagy feladatunk —, hogy képeink ne torlaszolják el azt az utat, amelynek éppen a megnyitására hívatottak.

dosságával való megbirkózás, bár elmondhatjuk, hogy hazánkban ebből a szempontból összehasonlíthatatlanul előnyösebb a helyzet, mint olyan országokban, ahol a hatodik parancsot